

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

РЄВНІВЦЕВА *Ольга Василівна*

УДК 331.59

**РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ: ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗ
(НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Спеціальність 08.09.01 – Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

КИЇВ - 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України

Науковий керівник: кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Черенько Людмила Миколаївна,
Інститут демографії та соціальних досліджень,
завідувач відділу досліджень рівня життя населення

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Новіков Валерій Миколайович,** Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, завідувач відділу соціальної інфраструктури

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник **Голєусова Галина Захарівна,** Федерація профспілок України, керівник Управління з питань соціального захисту членів профспілок

Провідна установа:

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, відділ проблем відтворення людського капіталу, м. Київ

Захист відбудеться 7 грудня 2006 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. П. Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. П. Мирного, 26.

Автореферат розісланий 2 листопада 2006 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат економічних
наук

Полякова С. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах трансформаційної економіки питання вивчення життєвого рівня населення набуло особливої гостроти як з огляду на існування загально низьких стандартів життя в країні з високим ступенем розшарування суспільства та значними масштабами бідності, так і з урахуванням зміни суспільних поглядів на проблему матеріального добробуту населення. Проблема низького життєвого рівня посилюється регіональною диференціацією за стандартами життя внаслідок нерівномірного розвитку регіонів та неоднакових стартових можливостей, що склалися ще до початку реформ.

Складність дослідження рівня життя населення в Україні пояснюється неоднозначністю змін у соціально-економічному розвитку впродовж останніх 15 років та неможливістю застосування ані старих методологічних підходів до дослідження, що використовувалися за радянських часів, ані зарубіжних, які характеризують цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою. Сучасні проблеми збалансованого розвитку регіонів висувують на перший план завдання виміру реально досягнутого рівня життя населення регіонів з метою встановлення економічних закономірностей його формування, розробки наукових передбачень щодо розвитку подій на коротко- та середньострокову перспективу. При наявності значної кількості наукових розробок щодо окремих аспектів життєвого рівня відсутні комплексні дослідження, особливо щодо оцінок на регіональному рівні.

Саме тому сучасний етап досліджень вимагає першочергової розробки методико-методологічних підходів до комплексної оцінки та прогнозування життєвого рівня населення регіону, які враховували б загальні закономірності соціально-економічного розвитку країни та специфічні умови розвитку областей.

Ступінь розробки проблеми. Аналіз стану наукової розробки дисертаційної проблеми дозволяє стверджувати, що окремі аспекти життєвого рівня населення досліджувалися як західними, так і вітчизняними науковцями не одне століття. Першими були праці А. Сміта, У. Петті, Ф. Кене тощо. За часів радянської доби проблему розвивали І. В. Бестужев-Лада, Н. М. Блінов, В. Ф. Майер, П. С. Мстиславський, Н. М. Римашевська, В. М. Рутгайзер та інші. Сучасні російські дослідники більше уваги приділяють вивченню якості життя, проведенню міжрегіональних порівнянь. До них належать Н. Абакумова, В. Бабинцев, В. Бобков, А. Гармашев, В. Левашов, Р. Подовалова, В. Райцин, Г. Ушамирська та інші. Серед українських дослідників питаннями життєвого рівня населення займаються нині О. Богуцький, О. Власюк, Г. Голеусова, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, В. Онікієнко, А. Патракова, С. Пирожков, А. Ревенко, Ю. Сасенко, Л. Черенько та інші. Проте більшість досліджень присвячені окремим аспектам життєвого рівня або оцінкам на рівні країни та міжрегіональним порівнянням. При цьому мало уваги приділяється дослідженням рівня життя населення регіонів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації тісно пов'язана з науково-дослідними роботами, що проводилися у 2003–2006 рр. в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України, зокрема «Рівень життя окремих соціально-демографічних груп населення України» (д/р № 0103U005819, 2003–2006 рр.), де автором сформовано теоретичні засади дослідження рівня життя населення за різними соціально-демографічними групами, «Розробка методики визначення соціально вразливих категорій населення з найвищими ризиками бідності» (д/р № 0105U008805, 2005 р.), в межах якої використані розробки автора з дослідження профілів бідності українського населення та визначення основних чинників бідності, «Вдосконалення методико-методологічних підходів до оцінки бідності в регіонах України» (д/р № 0104U00470, 2004 р.), при виконанні якої визначено систему показників для комплексного дослідження бідності на регіональному рівні. Дисертаційне дослідження проводилось у відповідності з науковою тематикою кафедри менеджменту та маркетингу Житомирського державного технологічного університету за темою «Розробка стратегії соціально-економічного розвитку регіону» (д/р № 0102V006355, 2001–2006 рр.).

Метою дослідження є розробка методико-методологічних підходів для визначення закономірностей формування життєвого рівня населення регіону та розробки прогнозів рівня життя на середньострокову перспективу.

Досягненню сформульованої мети сприяло розв'язання таких наукових завдань:

- систематизувати зарубіжні та вітчизняні дослідження з питань життєвого рівня населення у часовому та просторовому аспектах;
- розкрити соціально-економічну сутність категорії «рівень життя» та виявити її взаємозв'язки з іншими спорідненими категоріями;
- визначити ступінь розробленості проблеми у вітчизняній та зарубіжній економічній науці та можливість пристосування наявних методологічних підходів до сучасних умов України;
- сформулювати методологічні підходи до оцінки рівня життя населення регіону;
- розробити методику оцінки життєвого рівня населення регіону на основі ієрархічної системи показників з урахуванням загальнодержавних та регіональних умов розвитку;
- здійснити аналіз життєвого рівня населення регіону на основі запропонованої методики;
- провести порівняльну оцінку життєвого рівня населення Житомирської області із середньоукраїнськими показниками;
- на основі спеціального опитування мешканців Житомирської області здійснити аналіз сприйняття населенням регіону досягнутого життєвого рівня;

- побудувати прогноз грошових доходів населення регіону на середньострокову перспективу із використанням мультиплікативної економетричної моделі;
- провести порівняльну оцінку показників життєвого рівня населення Житомирської області та України в цілому для розробки сценаріїв розвитку подій на середньостроковий період;
- розробити прогнозні оцінки рівня життя населення Житомирської області до 2008 року.

Об'єктом дослідження є життєвий рівень населення регіону.

Предметом дослідження є методико-методологічні проблеми, пов'язані з оцінкою та прогнозуванням життєвого рівня населення регіону.

Методологія та методи дослідження. У вирішенні поставлених завдань в якості теоретичної та методологічної баз дослідження використовувалися наступні методи: *системний, структурно-функціональний метод та метод логічного узагальнення* – для уточнення суті життєвого рівня населення регіону та розробки підходів до його оцінки; *спостереження та порівняння, статистико-економічні, графічні методи та метод експертних оцінок* – для оцінки досягнутого рівня життя населення Житомирської області; *метод соціологічного аналізу* – для визначення змін життєвого рівня на регіональному рівні шляхом суб'єктивних оцінок; *математичне моделювання та метод написання сценаріїв* – при розробці прогнозних оцінок життєвого рівня.

Науковою базою дисертації слугували основні положення економічної теорії, макроекономіки, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з проблем життєвого рівня, бідності, людського розвитку. Поряд з цими джерелами інформації були використані відповідні Закони України, відомості Державного комітету статистики України, матеріали органів державної виконавчої влади, результати суб'єктивних опитувань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше:

здійснено періодизацію вітчизняних та зарубіжних досліджень життєвого рівня населення від початків класичної політекономії до нинішнього часу, що дозволяє прослідкувати еволюцію досліджень життєвого рівня у часовому і просторовому аспектах та виявити можливість адаптації методологічних підходів до сучасних умов соціально-економічного розвитку України;

розроблено методологію оцінки рівня життя населення регіону на основі принципу комплексності, яка органічно поєднує три базові складові – соціально-економічні умови для підвищення життєвого рівня населення на державному та регіональному рівнях; наявні ресурси домогосподарств та досягнутий рівень їх споживання; оцінку ступеню задоволення потреб населення в основних споживчих товарах та послугах;

побудовано мультиплікативну економетричну модель оцінки та прогнозу доходів населення регіону, яка дозволяє визначити ступінь впливу різних факторів на показники грошових доходів та спрогнозувати їх рівень на середньострокову перспективу, а також виступає базою для здійснення прогнозних оцінок життєвого рівня населення регіону;

удосконалено:

методику аналізу рівня життя населення на рівні регіонів, що здійснюється на основі комплексного підходу з урахуванням загальних тенденцій розвитку держави та специфічних регіональних умов, поєднує об'єктивні та суб'єктивні методи оцінки;

визначення категорії «рівень життя» як динамічної соціально-економічної категорії, що характеризує міру задоволення духовних і матеріальних потреб населення та їх постійний розвиток і відображається як на якісних характеристиках життєдіяльності окремої особи, так і на ступені державного розвитку;

розробку сценарних оцінок рівня життя населення регіону на середньострокову перспективу, що враховує умови формування життєвого рівня населення на державному та регіональному рівнях;

дістало подальший розвиток:

визначення взаємозв'язків категорії «рівень життя» із іншими соціально-економічними категоріями (такими, як добробут, спосіб, уклад, стиль, якість життя) у сучасних умовах;

методологія проведення пілотних досліджень щодо самооцінки жителями регіону досягнутого життєвого рівня та ступеню задоволення потреб.

Практичне застосування одержаних результатів є можливим у повному масштабі в діяльності органів державної виконавчої влади при розробці стратегії розвитку регіону на середньострокову перспективу в межах комплексного цільового прогнозування та планування діяльності.

Наукові розробки та пропозиції дисертанта реалізовані у практичній діяльності Міністерства праці та соціальної політики України в рамках щоквартального моніторингу бідності (довідка № 20/10/136-06 від 26.05.06 р.).

Результати дисертаційного дослідження та рекомендації щодо оцінки та прогнозування життєвого рівня враховані в аналітичних записках Головного управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації (довідка № 2/1138 від 29.05.06 р.).

Основні результати дослідження запроваджено у навчальний процес Житомирського державного технологічного університету (довідка № 44-20/884 від 16.05.2006 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертації отримані автором самостійно на основі вивчення, аналізу та узагальнення теоретичного і практичного матеріалу. Із статей, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї і положення, які є

результатом особистих досліджень автора та вказані в авторефераті у переліку основних публікацій.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на 9 науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми управління регіональним економічним і соціальним розвитком» (м. Рівне, 2004 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і механізми відтворення ресурсного потенціалу України в контексті євроінтеграції», (м. Рівне, 2004 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток менеджменту в Україні: реалії, проблеми, перспективи», (м. Житомир, 2004 р.), XXX науковій конференції, присвяченій 45-й річниці Житомирського державного технологічного університету (м. Житомир, 2005 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-економічні проблеми реформування українського суспільства» (м. Житомир, 2005 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та перспективи зростання заробітної плати у контексті євроінтеграції України», (м. Київ, 2005 р.), Четвертій міжнародній науково-практичній конференції «Українське Причорномор'я в конкурентному економічному просторі» (м. Феодосія, 2005 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики» (м. Київ, 2005 р.), XXXI науково-практичній міжвузівській конференції, присвяченій Дню університету (м. Житомир, 2006 р.).

Публікації. Результати дисертації висвітлені в 14 наукових працях, з них 10 статей у наукових фахових виданнях загальним обсягом 7,25 друк. арк., з яких особисто автору належить 6,87 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та 5 додатків. Робота містить 26 таблиць та 25 рисунків. Список використаної літератури нараховує 146 найменувань і займає 13 сторінок. Повний обсяг дисертації складає 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *першому розділі* «Теоретико-методологічні аспекти дослідження рівня життя населення» на основі всебічного та глибокого аналізу наукових підходів здійснено періодизацію досліджень життєвого рівня від часів класичної політекономії до сучасних підходів, виявлено взаємозв'язки категорії «рівень життя» у системі споріднених соціально-економічних категорій, розроблено методологічні підходи до дослідження життєвого рівня населення регіону.

Рівень життя населення є показником, що не лише характеризує матеріальний добробут окремої особи, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний

проміжок часу. Ця категорія не є новою, тривалий час досліджувалась у вітчизняних та зарубіжних наукових колах. Дослідження даної категорії доцільно розбити на три етапи. Перший етап (з другої половини XVIII ст. до першої половини XIX ст.) характеризується вивченням споріднених із життєвим рівнем категорій, а він розглядається з точки зору наявності відповідних засобів для відтворення робочої сили. З часом на перший план виходить аналіз доходів та витрат населення, який носить суто статистичний характер, що характеризує перехід до другого етапу досліджень (друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.). На третьому етапі (20-ті рр. XX ст. і до нашого часу) відбувся перехід від вимірювально статистичного до соціально орієнтованого розуміння категорії. В 50–60-х рр. XX ст. формується концепція якості життя населення, в якій центральне місце відводиться людині з її потребами, що спричинює популярність суб'єктивних методів оцінки. Таким чином, у розвинутих країнах сформувалося бачення соціально орієнтованої держави, в якій забезпечуються всі умови для повноцінного розвитку особистості.

З метою з'ясування термінологічної чіткості понять здійснено порівняльний аналіз суміжних соціально-економічних категорій, які використовувались упродовж третього етапу досліджень у різних країнах із різними суспільними укладами. Для країн капіталістичного табору характерний перехід від вимірювання рівня життя до визначення якості життя. В країнах радянського табору дану категорію намагалися замінити системою споріднених, які відображали б реалії розвитку соціалістичного суспільства, таких як добробут, стиль, уклад, спосіб життя. На основі проведеної періодизації досліджень у часі та просторі та вивчення взаємозв'язків із спорідненими категоріями рівень життя за сучасних умов розвитку України має трактуватися як динамічна соціально-економічна категорія, що характеризує міру задоволення духовних і матеріальних потреб населення та їх постійний розвиток, є наслідком індивідуальних дій особи та впливу створених суспільних умов і відображається як на якісних характеристиках життєдіяльності окремої особи, так і на ступені державного розвитку.

Враховуючи умови розвитку України на сучасному етапі, проблематичним є використання методологічних підходів оцінки життєвого рівня західних науковців, оскільки вони відображають цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою, та методологічних підходів, популярних за радянської доби, що відображають лише середній досягнутий рівень споживання. При наявності значної кількості досліджень життєвого рівня населення в Україні відсутня методологічна база для проведення комплексної оцінки на регіональному рівні. Сьогодні створена методологічна база для проведення міжрегіональних порівнянь складових життєвого рівня на основі індексів людського розвитку, але відсутні підходи до аналізу закономірностей формування життєвого рівня в окремому регіоні.

В дисертаційній роботі при оцінці та прогнозуванні життєвого рівня населення використовувався системний підхід, відповідно до якого регіон є невід’ємною складовою країни, а життєвий рівень формується під впливом як загальнодержавних, так і регіональних чинників.

Власні методологічні підходи до дослідження життєвого рівня базуються на принципі комплексності і поєднують три аспекти: аналіз умов для підвищення життєвого рівня населення, оцінку наявних для цього ресурсів у населення та вимірювання ступеню задоволення основних потреб населення.

Життєвий рівень населення регіону визначається не тільки умовами розвитку області, але й рівнем соціально-економічного розвитку країни. По-перше, розвиток окремих суспільних сфер (освітньої, медичної, культури та відпочинку тощо) відбувається за рахунок перерозподілу бюджетних коштів. По-друге, рівень доходів та матеріального забезпечення населення залежить від успішного державного розвитку. Тому перший аспект досліджень – умови для підвищення життєвого рівня населення – базується на оцінках регіональних та загальнодержавних умов розвитку.

Наявні ресурси населення демонструють фактично досягнутий рівень матеріального забезпечення. Оцінку наявних ресурсів доцільно здійснювати у взаємозв’язку з аналізом напрямів витрачання, що виступають індикаторами життєвого рівня. За умов стрімких динамічних зрушень такий підхід дозволяє простежити реальні зміни життєвого рівня населення регіону.

Враховуючи підвищення рівня життя населення впродовж останніх років і зростання частки населення, що характеризуються споживанням понад мінімальні стандарти, на перший план виступає завдання вимірювання ступеню задоволення людських потреб. Для проведення таких оцінок використано як об’єктивні, так і суб’єктивні методи, що дозволяє всебічно охарактеризувати процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві.

У другому розділі “Оцінка рівня життя населення регіону (на прикладі Житомирської області)” запропоновано власну методіку дослідження життєвого рівня населення регіону, здійснено оцінку рівня життя населення Житомирської області на основі триєдиного підходу.

При аналізі життєвого рівня використовувалась ієрархічна система показників, що дозволяє здійснити поглиблений аналіз окремих його аспектів. В основу дослідження пропонується закладати цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою, рівня якого Україна прагне досягти в своєму розвитку. Основна цінність – людина з її потребами.

Система показників враховує наступні аспекти (рис. 1):

1) умови для підвищення життєвого рівня. Даний блок досліджень містить показники, що характеризують як загальний розвиток регіону у порівнянні із середньоукраїнським, так і розвиток окремих суспільних сфер, у яких здійснюється задоволення конкретних життєвих потреб. При

аналізі використано систему показників, що прямо чи опосередковано впливають на життєвий рівень та визначають потенціал його подальшого зростання;

2) ресурси для задоволення потреб населення. Аналіз ресурсів здійснюється на рівні домогосподарств із одночасним вивченням напрямків їх витрачання, прояву дії законів Енгеля, що дозволяє найповніше прослідкувати тенденції змін життєвого рівня за динамічних зрушень. Враховуються відмінності показників різних типів поселень;

3) рівень задоволення потреб населення: в харчуванні, в товарах тривалого використання, в отриманні освіти, підтриманні здоров'я, забезпеченості житлом, що пояснюється першочерговістю цих потреб.

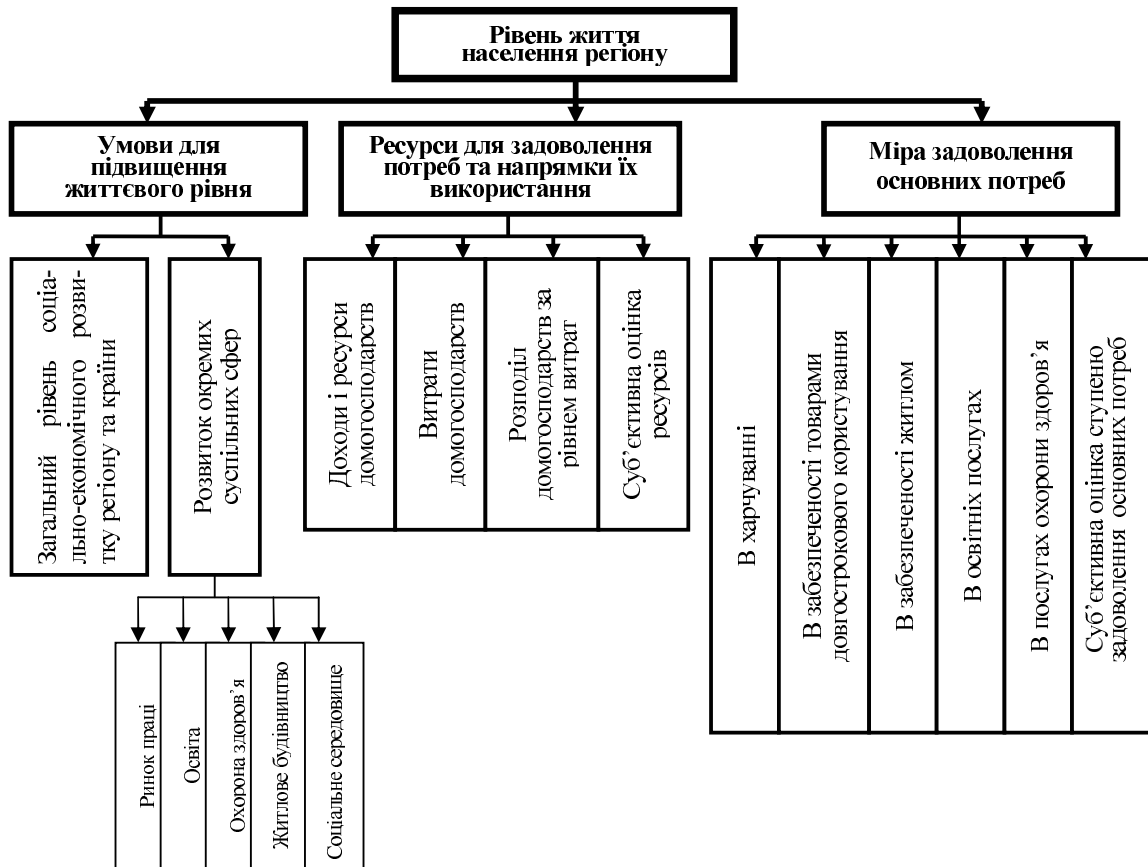

Рис. 1. Схема дослідження життєвого рівня населення регіону

Потреба в харчуванні визначається прямими оцінками із врахуванням соціально-демографічної структури населення країни та регіону з метою розробки нормативних рівнів споживання поживних речовин. Задоволення потреби визначається шляхом порівняння фактичного споживання із нормативним, вивченням структури раціону харчування, споживання за окремими групами продовольчих товарів. Загальний ступінь задоволення потреби в харчуванні

визначається за допомогою індексу спроможності задоволення потреби в харчуванні ($I_{n,x}$), що визначається наступним чином:

$$I_{n,x} = I_b \cdot I_k \cdot I_x, \quad (1)$$

де I_b – індекс споживання білків (питома вага домогосподарств, що споживають нормативний рівень білків та вище); I_k – індекс калорійності харчування (питома вага домогосподарств, що характеризуються нормативним та вище рівнем калорійності харчування); I_x – індекс витрат на харчування (питома вага домогосподарств, у яких витрати на харчування є меншими 60 % сукупних витрат). Значення індексу може приймати значення від 0 до 1, значення 1 демонструє повне задоволення потреби в харчуванні.

Рівень забезпеченості товарами тривалого використання здійснювався на основі їх поділу на три групи: найнеобхідніші в побуті, товари, що не є товарами першої необхідності та елітні товари побуту і засоби пересування.

Рівень задоволення потреби у житлі визначається за допомогою системи показників: рівня забезпеченості житловою площею, обладнання житла зручностями, диференціації в забезпеченості житлом на рівні домогосподарств у розрізі типів помешкань. Обчислювався індекс задоволення нормативної потреби в житлі ($I_{\text{норм.житл.}}$):

$$I_{\text{норм.житл.}} = I_{\text{заб.житл.}} \cdot I_{\text{норм.ж.пл.}}, \quad (2)$$

де $I_{\text{заб.житл.}}$ – індекс забезпеченості окремим житлом (питома вага домогосподарств, що мають окреме житло); $I_{\text{норм.ж.пл.}}$ – індекс забезпеченості нормативною житловою площею (питома вага домогосподарств, які мають забезпеченість житловою площею, не нижче нормативного рівня). Індекс може приймати значення від 0 до 1, останнє демонструє повне задоволення потреби в житлі населення регіону.

При аналізі міри задоволення потреб в освітніх послугах та послугах охорони здоров'я мали місце інформаційні труднощі, що спричинило використання непрямих методів оцінки. Зокрема, задоволення потреби в послугах охорони здоров'я вивчалось як на базі показників захворюваності населення (що визначають таку потребу), так і доступності медичних послуг (що демонструє можливість її задоволення). Задоволення потреби в освітніх послугах визначалося за системою показників, що відображають створені умови для отримання належної освіти (забезпеченість та якісна характеристика кадрового потенціалу, рівень обладнання новітніми засобами тощо). У зв'язку з відсутністю інформації щодо якості базових послуг статистичну оцінку доцільно доповнити суб'єктивною.

У результаті проведеного аналізу за запропонованою методикою встановлено, що Житомирська область належить до традиційно депресивних регіонів, які мають украй низькі темпи соціально-економічного розвитку. Економічне зростання, що розпочалося у 2000 р., створило певні передумови для збільшення реальних доходів громадян України та її регіонів,

проте не суттєво позначилося на розвитку основних суспільних сфер, що формують регіональні та загальнодержавні умови для підвищення життєвого рівня населення.

Відбулися певні позитивні зрушення на ринку праці як області, так і України. За часів незалежності сфера охорони здоров'я зазнала суттєвого зменшення обсягів фінансування, що спричинило кризу в ній та негативно позначилося на якості послуг, що надаються. Стан сфери культури, мистецтв та відпочинку свідчить про її занепад, передусім різке погіршення становища в сільській місцевості. Дещо кращим є розвиток освітньої сфери. Гострі проблеми назріли в житловій сфері. Темпи введення нового житла не можуть задовольнити потреби населення, що спричинює високу вартість житла та низьку його доступність. Соціальне середовище характеризується завищеними рівнями поширення соціально небезпечних хвороб (інфекційно-паразитарних, активного туберкульозу, СНІДу), збільшенням смертності внаслідок нещасних випадків, отруєнь та травм, зростанням кількості ДТП, високим рівнем злочинності. Таким чином, проведений аналіз умов свідчить про кризовий стан розвитку більшості суспільних сфер. Суттєві зміни в даних сферах вимагають довготривалого та комплексного реформування.

Другою складовою аналізу є вивчення ресурсів та витрат домогосподарств, що створюють матеріальну основу задоволення життєвих потреб населення. За 1999–2004 рр. ресурси домогосподарств області зросли у 2,80 раза (Україні в 2,75 р.), витрати домогосподарств збільшилися в 2,12 раза, що спричинило скорочення розриву між даними величинами. В структурі доходів переважає частка грошових, основними джерелами яких є оплата праці та пенсійні надходження. Традиційно вищими є доходи в міській місцевості. Впродовж 1999–2004 рр. частка споживчих витрат перевищувала 90-відсотковий рубіж, витрати на продовольчі товари у сукупних коливалися в межах 68–74 %, що свідчить про низький життєвий рівень. Проте зростання витрат на освіту та на купівлю непродовольчих товарів свідчить про поступове підвищення життєвого рівня.

Аналіз ступеня задоволення основних потреб дав наступні результати. При поступовому підвищенні калорійності спожитої їжі не покращується якість харчування, оскільки річна енергетична норма споживання забезпечується не за рахунок білкових та вітамінонасичених продуктів, а, передусім, жирів та вуглеводів. Індекс спроможності задоволення потреби в харчуванні у Житомирській області у 1999 р. становив 0,0995 (по Україні – 0,1061), у 2004 р. – 0,1701 (по Україні – 0,1839), що свідчить про вкрай низький рівень спроможності задоволення потреби як для Житомирської області, так і України в цілому.

При аналізі потреби у забезпеченості товарами тривалого використання встановлено, що вищі рівні забезпеченості та їх зростання відбувається за товарами найнеобхіднішими в побуті. Забезпеченість товарами не першої необхідності зростає лише за певними позиціями, до того ж незначними темпами. Наявність засобів пересування та елітних товарів побуту збільшилася

помітними темпами лише у 2004 р. Таким чином можна зробити висновок про обмежені можливості придбання товарів тривалого використання у зв'язку зі значними витратами на харчування при низькому рівні доходів переважної частини населення.

Аналіз забезпеченості житлом свідчить про поступове зростання рівня забезпеченості житловою площею мешканців області та посилення поляризації населення за розміром житла. Індекс задоволення нормативної потреби в житлі в 2000 р. у Житомирській області становив 0,4553 (в Україні – 0,4778), у 2005 р. – 0,5319 (в Україні – 0,5376), що свідчить про загальний низький рівень задоволення житлової потреби навіть на рівні низьких нормативів. Низькими є якісні показники житлового фонду. Якщо рівень газифікації є високим і становить 82 %, то обладнання водогonom і каналізацією – лише на рівні 31–32 %; причому ситуація залишається незмінною за роками.

Про вищу за середньоукраїнську потребу в послугах охорони здоров'я свідчать дані перевищення середньоукраїнського рівня захворюваності по більшості класів хвороб. Проте низькою залишається доступність послуг закладів охорони здоров'я, медичні обстеження та придбання за потреби медикаментів, що зменшує можливості населення із задоволення базових потреб. Вищими є суб'єктивні оцінки якості послуг приватних медичних закладів.

Рівень задоволення потреби в загальноосвітніх послугах залежить від їх якості, що в першу чергу зумовлюється кадровим потенціалом. Гострою залишається проблема забезпечення певними категоріями вчителів, погане забезпечення кадрами в сільській місцевості. Наслідком таких тенденцій є надмірне суміщення посад, робота персоналу в пенсійному віці. До того ж сучасна науково-технічна база не дає можливості викладання на високому рівні. Вищими є суб'єктивні оцінки якості надання освітніх послуг державними вузами та приватними загальноосвітніми закладами.

Об'єктивну оцінку досягнутого життєвого рівня доцільно доповнити суб'єктивними дослідженнями. Відповідно до проведених пілотних досліджень за останні 5 років поліпшилося задоволення потреб у харчуванні, товарах тривалого використання, покращилися житлові умови населення Житомирської області. Доступність освіти та медицини залишається низькою. Більшість населення в сільській місцевості не бачить суттєвих змін у розвитку свого населеного пункту, а рівень задоволення їх потреб є нижчим, аніж у міського населення. Отже, результати суб'єктивних досліджень повністю підтверджують тенденції змін життєвого рівня, отримані за об'єктивними оцінками.

Таким чином, економічне зростання в країні та покращення макроекономічних показників у регіоні не забезпечили достатніх передумов для стійкого зростання життєвого рівня населення. Більшість суспільних сфер перебувають у кризовому стані і потребують рішень не тільки на регіональному, але й на загальнодержавному рівні. Задоволення основних потреб населення

залишається незадовільним. Усе це свідчить про низький життєвий рівень населення регіону та гірші перспективи його зростання порівняно із загальним рівнем по країні.

У *третьому розділі* “Прогноз рівня життя населення Житомирської області на середньострокову перспективу” здійснено прогноз грошових доходів населення Житомирської області до 2008 р. із використанням економетричної мультиплікативної моделі, проведено порівняльну оцінку показників життєвого рівня Житомирської області та України як бази для прогнозних оцінок, здійснено прогнозні оцінки зміни життєвого рівня до 2008 р. на основі різних сценаріїв розвитку подій.

Розроблений прогноз життєвого рівня до 2008 р. є базою для побудови стратегічних орієнтирів та активного втручання регіональної влади в соціально-економічний розвиток області з метою всебічного підвищення загального добробуту та максимального задоволення життєвих потреб населення. При побудові прогнозу використовується як метод математичного моделювання, так і метод сценарних оцінок.

Попередньо здійснено аналіз та систематизацію статистичної інформації, на базі чого виділено основні групи показників для прогнозування: показники соціально-економічного розвитку країни та регіону, доходи та витрати домогосподарств, житлові умови, охорона здоров'я, освіта, соціальне середовище. За даними групами показників здійснено порівняння Житомирської області із Україною, встановлено загальні тенденції змін, які в подальшому враховувалися при розробці сценарних оцінок до 2008 р.

Прогнозування номінальних середньодушових доходів населення здійснювалося шляхом економетричного моделювання. За результатами підбору факторів у моделі використовуються показники валової доданої вартості на душу населення, середньомісячної заробітної плати у цінах 1998 р., частки економічно активного населення області. Для прогнозування доходів використано економетричну мультиплікативну модель Кобба-Дугласа, на основі якої розраховано грошові середньодушові доходи населення до 2008 р. та визначено вплив окремих факторів:

$$Y_t = 3,201X_{t,1}^{0,644} X_{t,2}^{1,549_2} X_{t,3}^{-1,655} U_t, \quad (3)$$

де Y_t – величина грошових номінальних середньодушових доходів за період 2006–2008 рр. (відповідні значення t в моделі $t=9..11$), грн.; $X_{t,1}$ – величина валової доданої вартості регіону на душу населення, грн.; $X_{t,2}$ – розмір середньомісячної заробітної плати, скоригованої на індекс інфляції, грн.; $X_{t,3}$ – частка економічно активного населення регіону, %; U_t – інші випадкові фактори.

Відповідно до проведених розрахунків у 2008 р. номінальні середньодушові доходи населення перебуватимуть у межах 7820–10890 грн. У модель також закладалися сценарні оцінки змін факторів, що включаються до моделі. У результаті цього межі коливання доходів було зведено до 8890–10820 грн.

Прогнозування за рештою груп показників життєвого рівня здійснювалося на основі сценарних оцінок. Сценарії розвитку свідчать про подальше відставання регіону від середньоукраїнського рівня до 2008 р. Прогноз зміни основних макроекономічних показників, що впливають на життєвий рівень, свідчить про їх поступове зростання, проте воно відбувається повільнішими темпами за середньоукраїнські. Зокрема ВДВ регіону збільшиться до 8539–9196 млн.грн., середньомісячна заробітна плата – до 1174–1310 грн., рівень безробіття за методологією МОП становитиме 7,2–7,9 %.

Прогноз зміни ресурсів домогосподарств та напрямків їх використання свідчить про незначне покращення життєвого рівня. Питома вага населення із сукупними витратами, нижчими за прожитковий мінімум, становитиме 17,4–18,5 %, а частка витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств зменшиться до 53–55 %.

Прогноз зміни розвитку житлової, освітньої та медичної сфер свідчить про незмінність ситуації до 2008 р. Найближчим часом не вирішиться житлова проблема, хоча відбуватиметься подальше зростання середніх рівнів забезпеченості житловою площею (до 25,3–25,7 м²) при суттєвій диференціації населення за показниками забезпеченості та незначним покращенням в обладнанні зручностями (рівень газифікації житлового фонду зросте до 83,1–83,7 % при практичній незмінності обладнання водогоном та каналізацією). Показники соціального середовища матимуть тенденцію до погіршення. При чинних темпах зростання соціально небезпечних хвороб та розвитку системи охорони здоров'я очікується подальше збільшення чисельності зареєстрованих уперше випадків захворювань на СНІД, активний туберкульоз, інфекційно-паразитарні хвороби. Смертність від нещасних випадків, отруєнь та травм збільшуватиметься за рахунок дорожньо-транспортних пригод, особливо на фоні зростання напруги на дорогах.

Таким чином, розвиток більшості сфер хоча й характеризуватиметься незначними позитивними зрушеннями, суттєво не вплине на зростання життєвого рівня населення Житомирської області, який у 2008 р. не досягне навіть середньоукраїнського значення.

ВИСНОВКИ

В ході дисертаційного дослідження здійснено вирішення науково-прикладної проблеми, що полягає у розробці методико-методологічних підходів оцінки та прогнозування життєвого рівня населення регіону. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. На основі всебічного аналізу та проведеної періодизації досліджень життєвого рівня населення виявлено, що в середині 50-х років відбулася принципова зміна підходів до оцінки

життєвого рівня, проте специфіка розвитку України не дозволяє використовувати наявні методологічні підходи, а вимагає розробки власних.

2. Аналіз еволюції поглядів на дану соціально-економічну категорію з часів політичної економії до нашого часу та вивчення взаємозв'язків з іншими спорідненими категоріями дали можливість сформулювати власне розуміння категорії: рівень життя населення – це динамічна соціально-економічна категорія, що характеризує міру задоволення духовних і матеріальних потреб населення та їх постійний розвиток і відображається як на якісних характеристиках життєдіяльності окремої особи, так і на ступені державного розвитку.

3. Методико-методологічні підходи дослідження життєвого рівня населення регіону мають базуватися на принципі комплексності та повинні поєднувати три аспекти оцінки: загальнодержавні та регіональні умови для підвищення життєвого рівня; наявні ресурси домогосподарств; міру задоволення нагальних потреб населення. При оцінці використовується системний підхід. Методологія оцінки має враховувати основні методологічні принципи.

4. Запропоновані методологічні підходи можливо застосовувати до будь-якого регіону із відповідною адаптацією до наявної статистичної бази та специфічних аспектів його розвитку. Житомирську область обрано за об'єкт, на якому можна продемонструвати практичне застосування запропонованих підходів.

5. Проведений аналіз умов для підвищення життєвого рівня населення свідчить про те, що економічне зростання 2000–2004 рр. створило певні передумови для зростання реальних доходів громадян України та її регіонів, проте не суттєво позначилося на розвитку основних суспільних сфер, більшість із яких перебуває у кризовому стані.

6. Як в області, так і в Україні відбувається зростання сукупних ресурсів домогосподарств, проте область щороку має дедалі більший відрив від середньоукраїнського рівня. Впродовж 1999–2004 рр. високою є частка споживчих витрат та питома вага витрат на продовольчі товари, що свідчить про низький життєвий рівень та поширення бідності. Проте зростання витрат на освіту та купівлю непродовольчих товарів свідчить про поступове підвищення життєвого рівня.

7. Аналіз ступеня задоволення основних потреб свідчить про наступне: рівень задоволення потреби в харчуванні зростає, проте й досі залишається на низькому рівні; забезпеченість товарами довгострокового користування зростає повільними темпами; житлова проблема є гострішою, ніж у середньому по Україні; кадровий потенціал загальноосвітніх закладів та рівень їх обладнання новітньою технікою є незадовільним, що впливає на рівень задоволення потреби в освітніх послугах; зростає потреба в послугах охорони здоров'я внаслідок збільшення захворюваності населення регіону, при цьому залишається низькою їх доступність. Отже, рівень задоволення основних потреб населення регіону залишається низьким, позитивні зрушення

впродовж досліджуваного періоду не гарантують досягнення навіть середнього по Україні життєвого рівня.

8. Об'єктивну оцінку життєвого рівня доцільно доповнювати суб'єктивними, оскільки вони дають адекватну оцінку щодо задоволення потреб. Результати проведеного пілотного дослідження підтверджують тенденції змін життєвого рівня населення регіону за об'єктивними оцінками.

9. Відповідно до результатів економетричного моделювання грошових доходів, їх величина у 2008 р. становитиме 8890–10820 грн. Сценарії розвитку свідчать про подальше відставання регіону від середньоукраїнського рівня. Позитивні зміни спостерігатимуться в доходних показниках при практично незмінній ситуації в більшості суспільних сфер. Позитивні зрушення не зможуть і надалі забезпечити зростання життєвого рівня населення регіону навіть до середньоукраїнського рівня.

10. Дані прогностичні оцінки життєвого рівня населення мають стати базою для розробки стратегії соціально-економічного розвитку регіону та побудови прогностичних орієнтирів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях:

1. Осовська Г. В., Сидоренко О. В. (Ревнівцева О. В.) Удосконалення управління соціальним захистом пенсіонерів в умовах Житомирської області // Вісник ЖІТІ: Серія: Економічні науки. – 2000. – № 11. – С. 146–149 (*особистий внесок* – дисертантом проведено аналіз стану управління соціальним захистом пенсіонерів в Житомирській області).

2. Осовська Г. В., Ревнівцева О. В. Дослідження рівня життя пенсіонерів Житомирської області // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 6. – С. 45–50 (*особистий внесок* – дисертантом здійснено аналіз життєвого рівня пенсіонерів Житомирської області).

3. Ревнівцева О. В. Дослідження рівня життя населення Житомирської області // Вісник ЖІТІ: Серія: Економічні науки. – 2001. – № 15. – С. 256–264.

4. Ревнівцева О. В. Методологічні підходи до визначення рівня життя населення та їх застосування на практиці // Вісник ЖІТІ: Серія: Економічні науки. – 2002. – № 22. – С. 324–329.

5. Ревнівцева О. В. Механізми підтримки рівня життя населення // Вісник УДУВГП: В 2 ч. – 2004. – №2(26). – Ч. 2 – С. 560–565.

6. Ревнівцева О. В. Вплив рівня життя населення на формування соціальної структури суспільства // Вісник ЖДТУ: Серія: економічні науки. – 2004. – № 2 (28). – С. 246–253.

7. Ревнівцева О. В. Соціально-економічна суть рівня життя населення та його зв'язок з іншими категоріями // Вісник ЖДТУ: Серія: економічні науки. – 2004. – № 4(30). – С. 374–378.

8. Рєвнівцева О. В. Аналіз доходів та витрат населення України // Вісник НУВГП/ В 4 ч. – 2004. – № 4(28). – Ч. 4 – С. 294–301.

9. Рєвнівцева О. В. Історичний аспект дослідження рівня життя населення // Вісник ЖДТУ: Серія: економічні науки. – 2005. – № 31. – С. 228–235.

10. Осовська Г. В., Рєвнівцева О. В. Регіональні аспекти дослідження життєвого рівня у розрізі задоволення базових потреб населення // Экономические инновации. – 2005. – Вып. 22. – С. 140–148 (*особистий внесок* – автором запропоновано схему досліджень та здійснено аналіз міри задоволення потреб населення в товарах та послугах).

Публікації у інших виданнях:

11. Рєвнівцева О. В. Аналіз доходів та витрат населення Житомирської області // Соціально-економічні проблеми реформування українського суспільства: Зб. наук. пр. – Житомир.: ЖДТУ, 2004. – С. 226–230.

12. Рєвнівцева О. В. Оцінка рівня життя населення Житомирської області на базі використання стандартних статистичних методів // Розвиток менеджменту в Україні: реалії, проблеми, перспективи: Зб. наук. пр. – Житомир.: ЖДТУ, 2005. – С. 134–136.

13. Рєвнівцева О. В. Загальнодержавні передумови формування рівня життя населення // Тези ХХХ наукової конференції, присвяченої 45-й річниці Житомирського державного технологічного університету: Зб. наук. пр. – Житомир.: ЖДТУ, 2005. – С. 121–122.

14. Рєвнівцева О. В. Методологічні аспекти прогнозування життєвого рівня населення регіону // Тези ХХХІ науково-практичної міжвузівської конференції, присвяченої Дню університету: Зб. наук. пр. – Житомир.: ЖДТУ, 2006. – 250 с.

АНОТАЦІЯ

Рєвнівцева О.В. Рівень життя населення регіону: оцінка та прогноз (на прикладі Житомирської області). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено теоретико-методологічним та прикладним аспектам дослідження життєвого рівня населення регіону. Запропоновано власний підхід до оцінки життєвого рівня на основі органічного поєднання аналізу умов для підвищення життєвого рівня, наявних ресурсів та міри задоволення основних потреб населення.

Відповідно до запропонованої методики здійснено оцінку життєвого рівня населення Житомирської області. Побудовано економетричну модель оцінки та прогнозу середньодушових номінальних грошових доходів населення. На основі врахування загальнодержавних та регіональних тенденцій розвитку здійснено прогнозні оцінки життєвого рівня до 2008 р.

Ключові слова: життєвий рівень, умови для підвищення життєвого рівня, ресурси домогосподарств, потреба, прогноз життєвого рівня.

АННОТАЦИЯ

Ревнивцева О.В. Уровень жизни населения региона: оценка и прогноз (на примере Житомирской области). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины, Киев, 2006.

Диссертация посвящена теоретико-методологическим и прикладным аспектам исследования уровня жизни населения региона. Разработаны принципиально новые подходы к оценке уровня жизни населения региона, которые учитывают как условия, созданные на государственном уровне для повышения жизненного уровня населения, так и специфику развития отдельно взятого региона.

Определены главные закономерности формирования жизненного уровня в условиях Житомирской области на основе изучения общегосударственных и региональных условий для его повышения, ресурсов домохозяйств для удовлетворения потребностей населения и уровня удовлетворения основных жизненных потребностей. К общегосударственным и региональным условиям повышения жизненного уровня отнесены общий уровень социально-экономического развития, а также развитие основных общественных сфер, таких как рынок труда, система образования, система здравоохранения, система отдыха, развлечений и культуры, жилищное строительство, социальная среда. При анализе ресурсов домохозяйств рассматриваются общие ресурсы, направления использования доходов, дифференциация населения за уровнем доходов. К основным жизненным потребностям отнесены – в питании, в товарах длительного использования, в получении услуг системы образования, здравоохранения, в обеспеченности жильем.

Исследования на основе объективных статистических данных дополнены субъективными исследованиями уровня жизни и условий для его повышения на региональном уровне на основе данных проведенного пилотного исследования.

Разработана мультипликативная эконометрическая модель прогнозирования и оценки номинальных среднедушевых доходов населения, которая позволяет не только строить среднесрочные прогнозы, но и оценивать влияние отдельных факторов. При прогнозировании развития основных аспектов жизненного уровня населения региона использован метод сценариев, который позволяет оценить альтернативы их формирования в будущем.

Ключевые слова: жизненный уровень, условия повышения жизненного уровня, ресурсы домохозяйств, потребность, прогноз жизненного уровня.

ANNOTATION

Rievniitseva O.V. Life level of population: evaluation and prognosis (on the example of Zhytomyr Region). Manuscript.

Thesis for obtaining the degree of candidate of economic sciences on the speciality 08.09.01 – Demography, Economic of Labor, Social Economics and Policy. Institute of Demography and Social Researches. Kyiv. 2006.

Thesis is dedicated to theoretical, methodical and practical issues of life level research of the population of the region. The author offers the approach concerning evaluation of life level on the base of organic cooperation of analysis of rising life level condition, available resources and level of satisfaction of basic needs of population. The evaluation of life level of population of Zhytomyr region has been done according to the offered techniques.

The author offers the economic model of evaluation and prognosis of average nominal income of population. The prognosis evaluation of life level till 2007 has been made using the state and regional trends of development.

Key words: life level, conditions of life rising, resources of households, the need, life level prognosis.